

Двоє друзів і містер Піт

Василь Гайворонський (Гайдарівський)

(оповідання)

Після дзвінка на сніданок Яків Куценко напеквапно помив руки, старанно витер їх поруділим від іржі рушником, взяв із шафи паперову торбину з харчами і попрямував до вихідних дверей. У просторому відділі фабрики вже не було нікого. Робітники повиходили снідати надвір, на свіже повітря. Яків залишав приміщення останнім.

Надворі він на мить осліпнув. Увесь світ залито сяйвом, ніби кожна річ і кожна істота випромінювала світло, ніби все від неба до землі, і сама земля злилася в єдине сонячне світло.

Та поволі очі призвичаїлися до цього літнього яскравого сяяння і Яків побачив робітників, що сиділи в затінку під стіною на розкиданих, оброслих бур'янами, старих точильних каменях.

Яків пішов далі до стрімкого потічка, що весело журкотів у глибокому рові, перетинаючи напівпросторе, все в бур'янах подвір'я. Над крутим берегом сидів Яковів друг Гаррі Брус, він в одній руці тримав кусок ковбаси, а другою кидав у воду камінці.

— Що ти там поціляєш? — жартома запитав Яків. — Може, рака побачив?

— Якого рака, — подратовано відповів Гаррі Брус. — Сом побачив...

— Сомів тут нема, — сідаючи побіч друга, казав Яків. — Соми люблять тиху й глибоку воду. А форелі тут можуть бути. Хоч досі я, крім жаб, тут не бачив нічого.

— А я побачив сома! — підкреслено мовив Гаррі Брус. — Справжнісінький сом! Думаю, що й ти вже на нього звернув увагу. Я кажу про отого дідугана з цапиною борідкою, що працює в машинному відділі, про містера Піта, як всі його взивають.

Яків тепер зрозумів усе. Починалась знайома історія.

— Так, я бачив того дідка. Симпатичний дідусь, — спокійно, навіть з деякою байдужістю відповів Яків.

— Симпатичний! — процідив крізь зуби Гаррі Брус. — Дивуюся, що в такій мірі люди можуть хорувати на курячу сліпоту.

— А я тобі кажу, Гаррі, що цього разу ти помилився. Містер Піт не той, за кого ти сприймаєш.

— Не той? То я помиляюся? — схопившись на ноги, тонким, пронизливим голосом кричав Гаррі Брус. А я тобі доведу, що містер Піт справжній комуніст.

— Доводь, — погодився Яків.

Гаррі Брус схопив камінь і пожбурих його поперед себе з такою силою, що він потрапив не в воду, а на протилежний берег. І вже спокійніше сказав:

— Що тут доводити? Цьому дідуганові сімдесят років, не менше. Інші американці у його віці мають власні хати, гроші у банку, одержують від держави старечу пенсію і живуть собі, як належить жити старим людям, в достатку, спокійно, не думаючи про завтрашній день. А цей, за вибаченням, містер Піт, напевно, усе життя пиячив, грав у

карти, ледарював, роботи уникав, покладав надію, що їхня партія, за прикладом російської, захопить в Америці владу комуністів справжній соціалізм. А час робив своє діло, незчувся містер Піт, як і постарів, почала з нього сипатися порохня. А за пазухою ні цента, ні гроша, голий, мов бубон. Їсти-пити треба, за квартиру платити треба, а ледарям пенсію дають куценьку. То нічого іншого не залишилося, як клясти свою країну, свій уряд і з заздрістю дивитися на схід, де люди блаженствують. Я їх, цих волоцюг, знаю добре.

Яків дав можливість висловитися своєму другові досхочу. А як, нарешті, Гаррі Брус замовкнув, запитав його:

— І це всі твої доводи?

— А тобі й цього мало?

— Та де там мало! Аж забагато! Говорити вмієш ти, Гаррі, та чомусь не любиш фактів. Усе, що ти сказав — тільки твоя уява та припущення.

— Мені припускати нема чого, — упевнено мовив Гаррі. — Усі вони комуністи одне до одного, як близнята. Комуніста я пізнаю з очей, як скажену собаку з хвоста.

— У цьому твоя правда, — погоджувався Яків. — Але містер Піт до комуністів не належить. Те, що він і досі працює, пояснювати можна всіляко. Уяви собі, Гаррі, що у містера Піта є дружина і вона хворіє уже багато років. Усі їхні заощадження забрали лікарі та шпиталі. Старечої пенсії містерові Пітові не вистачає. А він ще дебелий, працювати може, то й працює. Хіба ж мало є такого, що напосяде на людину, і не відчепишся від халепи до самої смерті. Однак, запевнюю тебе, містер Піт — людина чесна. Якщо хочеш, то я доведу це не якимись вигадками, а фактами.

— Ти? Фактами? — від здивування схопився на ноги Гаррі Брус.

Їхня жвава розмова привертала до себе увагу інших робітників. Могли подумати, що друзі розсварилися. Та саме настирливо задзеленчав дзвінок, запрошував до праці. Робітники попідводились і спроквола зникали в розчинених дверях, що здавалися темною щілиною, котрою можна дістатися в самісіньке пекло.

Незабаром у фабриці залопотіли паси, загули мотори, завищала сталь і загупали пневматичні молоти з такою силою, що здригалася під ногами земля.

Саме на цих молотах і працювали друзі: маленький, щупленький, запальний Гаррі Брус і кремезний, але вайлуватий, з пишною сивою до останньої волосини чуприною Яків Куценко. Якби не зраджувала чимала лисина на Гаррі Брусовій голові, то його могли б вважати за Якового сина.

На цій фабриці, що продукувала різних розмірів і форм терпуги та рашпилі, друзі працювали вже третій тиждень, час достатній, щоб придивитися до обставин і людей. Нічого тут друзів не захоплювало. Фабричка була вже досить старенька, від кожної речі тхнуло минулим сторіччям, навіть від бруду, що понакопичувався скрізь по кутках.

Складалося враження, що ця фабрика взагалі не мала господаря. Але господар був — містер Сміт, на диво молодий, рухливий і рудий, як пес. Ніколи він у конторі не сидів, а, заклавши руки за спину, з байдужістю вуличного гуляки проходжувався з кінця в кінець будівлі, на короткий час зникаючи з очей, щоб так само перейти в іншій

половині фабрики, де стояли десятки різних машин, що на них довершувались остаточно процеси виготовлення продукції. Містер Сміт розмовляти не любив. За два з чимось тижні своєї праці на фабриці друзі чули від інших робітників, що він за цей короткий час уже звільнив з праці кількох працівників, закидаючи їм ледарство. Неробства тут не терпіли. Та це друзів не турбувало.

За три роки свого перебування в Америці друзі встигли змінити вже кілька фабрик. Їх звільняли, а Яків Куценко казав відвертіше — виганяли. І все через того малого й прискіпуватого Гаррі Бруса.

Доля звела їх до купи ще в Європі, в советському репатріаційному таборі. Забрали їх від фермерів, де працювали як остівці (люди зі сходу). Обидвох привезли до табору того самого дня і приділили в бараці до тієї самої кімнати. Раніше вони ніколи й ніде не бачились. Яків Куценко збагнув, куди він потрапив і, уявивши своє майбутнє, занепав духом, щоб за якийсь час бути знищеним. У тому сумніву не мав.

І тоді, як Яків Куценко від думок доходив до розпуки, до нього підсідав меткий, на хлопчика подібний Грицько Брусниця, теперішній Гаррі Брус. Насправді він і тоді не був такий молодий, тридцятьох років, Яковів одноліток. Багато розмовляти тоді вони не могли. Від донощиків у таборі кишіло. Вислугувалися перед репатріаційним начальством. Тих, кого визнавали за небезпечного ворога, там же, в таборі, й стріляли. Доводилося бути обачним. Та Грицько небагатьма словами зумів вкласти у Якову душу вогник надії на спасіння утечею. Грицько мав на втечу свій план, правда химерний, неможливий до здійснення. Але у Якова нічого іншого не залишалось, як погодитися на ризик — або пан, або пропав.

Грицько з неможливого зробив можливе: утекти вони змогли. З того часу не розлучалися. Разом опинилися і в Америці. Знахідкою було те, що вони обоє на курсах децистів (переміщені особи) сьак-так навчилися працювати на токарних верстатах.

Усе розпочиналося якнайкраще. Друзі вже мали гроші, наймали умебльовану квартиру, нічого їм не бракувало. Яків, повернувшись з праці, часом любив полежати в ліжку, переглядаючи газети, часом плентався до клубу, щоб випити пива й почути щось новеньке.

Якийсь час не відставав від нього і Гаррі Брус. Так, Гаррі Брус! Потрапивши до Америки, він зразу ж зметикував, що його ім'я і прізвище в цій країні треба змінити. Кожен, хто хотів звернутися до нього, мекав, як баран перед новими ворітьми. І він пішов на поступки. Намовляв і Якова змінити свою вивіску, але Яків не поступався. Йому байдуже, як вимовлятимуть його ім'я чи прізвище, то їхня справа — американців. Якби він погодився на заміну, то тоді б у нього вже нічого не залишилось свого. Сам собі був би чужий.

На цю тему вони довго не сперечалися. У них виникло поважніше питання.

За якийсь час Гаррі Брус не став триматися Якова, а вечорами йшов кудись сам. Яків нишком думав, що знайшов собі милу його серцеві дівчину, чи хоч якусь вдовичку, бо парубок з нього був застарений та ще лисий.

Згодом усе з'ясувалося, як Гаррі Брус повернувся з чергової прогулянки додому в

досить непривабливому вигляді: одне око не бачило зовсім, синій, як печінка. Якового друга побили комуністи. Гаррі дізнався, що недалеко від їхнього місця мешкання є невеликий парк, де збираються комуністи й цілими днями там дискутують над різними політичними питаннями, прославляючи про кожній нагоді вождя трудящих усього світу товариша Сталіна, обізнані люди попереджували Гаррі: якщо він й наважиться показатися у тому коді, то щоб там мовчав, інакше може дійти до найгіршого. Такі випадки вже траплялись, але билися тоді свої, не маючи інших ваговитих аргументів у дискусії. А з децістами там взагалі не дискутуватимуть, бо це їхні найзапекліші вороги.

Гаррі пішов до парку, але не мовчав, розповідав натовпові, що складався переважно з українців, про життя під советами до війни, і про те, як совети воювали, й чому вони остаточно не згинули.

Його побили так, що тиждень не міг працювати, відлежав у ліжку.

Ця прикрість не віднадила Гаррі від зустрічей з комуністами. Якову нічого іншого не залишалося, як узяти під свою охорону заповзятого Гаррі; самого нікуди не пускав, ходив слідком за ним, часом доводилося бути посередником, розбороняв, щоб потім якомога швидше зникати від поліції. Яків не був прихильником бійок, ніколи сам не розпочинав розмахувати кулаками, а як його до того спонукували, тоді бив кожного, хто нагоджувався.

Усе було б гаразд, якби політичні дискусії відбувалися тільки в парку. Гаррі знайшов Сталінових прихильників і на фабриці; у суперечці знову дійшло до бійки. Кінчилося тим, що обидвох супротивників, а з ними Якова Куценка, як активного арбітра, з роботи нагнали. Щось подібне сталося й на іншій фабриці.

Після другого звільнення довгий час не могли знайти роботи, майже місяць нікали від фабрики до фабрики, поки, нарешті, не влаштувалися в сусідньому місті, на допотопній фабриці.

Яка б вона не була, ця фабричка, одначе і тут втрачати роботу Якову ніяк не хотілося. А до того може дійти. Цього разу Гаррі Брус знайшов собі на спірку досить невдалу особу, тиху, стареньку людину, що викликала підозру тільки тому, що й досі працює. Яків Куценко не міг залишитися пасивним спостерігачем. Він перебрав ініціативу до своїх рук.

На перешкоді стояло те, що Яків знав англійську мову поганенько. Це заважало як слід розмовляти з робітниками. Про те він запитав декого, що воно за дідок, отой містер Піт. У відповідь один робітник без слів покрутив біля скроні пальцем, ніби хотів сказати, що у дідка не всі дома. Інший робітник пробелькотів щось невиразне, либонь, не бажаючи розмовляти.

Тоді Яків вирішив піти навпрошки, порозмовляти з містером Пітом безпосередньо, як людина з людиною, звичайно, наскільки дозволить знання мови. Брати собі за перекладача Гаррі Бруса не хотілося; він, завдяки своєму упередженому ставленню до дідуся, може товариську розмову перетворити на тенденційний допит і тим самим образити людину.

Йдучи ранком на роботу, Яків попередив друга:

— Сьогодні я спробую відверто побалакати з містером Пітом. Думаю, що краще буде, як ми розмовлятимемо без сторонніх свідків. У таких випадках розмови бувають завжди відвертіші.

— А хто ж буде за перекладача? — запитав Гаррі.

— Обійдусь без перекладачів.

— Цікаво буде подивитися на ту комедію. Здалека стежитиму за вами. Боюсь, що руками розмахуватимеш, як вітряк крилами.

— То мені знайомий спосіб. Я руками розмовляв в Німеччині аж два роки.. І нічого, руки не повикручувались.

У сніданок Яків пішов до машинного відділу. За ним поплентався і Гаррі.

Містер Піт залишався біля свого верстату. Тут же стояв стіл, зроблений із старих скринь, і стілець з розхитаними ніжками — на ньому обережно, міцно впираючись ногами в підлогу, сидів містер Піт. Крім нього, у відділі снідало ще кілька робітників, теж люди літні, яких сонце не дуже вабило до себе. Решта були надворі.

Гаррі Брус зупинився далеченько від містера Піта, удавав, що уважно розглядає верстат. Насправді ж стежив за своїм другом.

Яків підійшов до містера Піта й привітався з ним. Старий відповів на привітання й продовжував їсти.

Вибачившись, Яків спитав, чи не міг би містер Піт відповісти на деякі його питання?

Старий повільно підвів голову, уважно подивився на Якова і, щось поміркувавши, підвівся.

— Я готовий задовольнити ваше прохання, — промовив він — слухаю вас.

— Скажіть, містере Піте, що вас примушує працювати?

— Старість, сер!

— Старість чи бідність?

— Старість, сер! — повторив містер Піт. Його банькуваті, приховані окулярами очі, здавалося, ще побільшали. — У цьому нема нічого дивного. Стара людина, якщо не хоче вмирати, то повинна працювати. А я хочу жити. Інша справа, чи є в цьому якась доцільність? Однаково доведеться помирати. Та я не з квапливих.

Яків дотепу не зрозумів, він схопив тільки зміст відповіді.

— О-кей, містере Піте, — питає далі Яків. — А скажіть, ви дружину маєте?

Дідусь не міг збагнути, чому в цього чужинця виникають такі несподівані питання, але відповідав:

— Ні, сер. Я вдівець.

— Розумію. Зле без дружини жити, — по-своєму поспівчував старому Яків. — А хату ви маєте?

— Так, сер.

— А гроші маєте?

На це питання старий з відповіддю трохи затримався.

— А ви, мабуть, грошей потребуєте — пильно придивляючись до наївного чужинця,

запитав містер Піт.

— О, ні, містере Піте, — зрозумів Яків, чому старий зам'явся. — Ми з другом думаємо, що ви людина бідна, і хочемо допомогти вам.

— Дуже вам вдячний, хлопці, — одразу повеселішав старий і поплескав Якова по плечу, а до Гаррі Бруса, що стояв уже зовсім близьенько від роз— мовців, привітно кивнув головою. — Я гроші маю. А за ваш добрий намір щиро вдячний вам.

— Гарна ви людина, містере Піте, — розчулившись мовив Яків.

— Гарні й ви, хлопці, — і простягнув до Якова руку. Цим приязним ручканням вони заключили розмову.

Яків був певний, що Гаррі Брус уважно прислухався і тепер визнає свою помилку й угамується. Але Гаррі Брус саме тому, що все чув, зразу ж, як повернулися друзі до свого відділу, почав кптити:

— Оце ти, Якове, побалакав, так побалакав! Як першорядний дипломат: гуд мен, гуд бой, окей та вел. Хитрющий дідуган, ніде правди діти. Угодник Божий, та й годі. І хату має, і гроші, і працює задля спорту. Ти також на дотепну вигадку вдався, мовляв, допомогти хочемо бідній людині. Цією спритністю прихилив до себе старого. Хоч я б йому і ламаного гроша не дав.

— А я дав би. Таких людей я поважаю.

— Гарний початок. Так можеш дійти до поважання головного батька, його підбатченків, навіть безбатченків.

— Не дратуй мене, Гаррі! — насупившись, сказав Яків. — Знай міру.

— Гаразд. Все ж той містер Піт такий лис, що його голими руками не візьмеш. До нього треба підходити уміючи. Ось побачиш, Якове, який я підхід зроблю.

Яків безнадійно махнув рукою. З легкої руки Гаррі і тут накоїть лиха, а потім дійде до логічного наслідку — звільнення з праці. Хоч цього разу не за бійку. Не підніметься ж у Гаррі рука на стареньку й доброзичливу людину. Але до образ дійти може, і, напевне, дійде.

Наступного дня Яків пішов з Гаррі Брусом до машинного відділу разом. Цього разу Яків тримався на віддалі, щоб уникнути небажаної йому розмови.

Як і вчора, містер Піт сидів на покаліченому стільці й пив каву. Гаррі Брус, кивнувши старому головою, кинув куценьке слово вітання й зразу ж сів на скриню з терпугами.

Містер Піт допитливо дивився на нього поверх окулярів.

— Гаряче сьогодні, — сказав Гаррі. — Трохи зарано почалося літо.

Старий мовчав.

— Вам не шкодить кава, містере Піте? — намагався Гаррі якось заохотити старого до розмови.

— Мені часом не шкодить, а часом усе шкодить, — тримаючи кухлика біля уст, мурмотів містер Піт.

— Ваша правда. В такому поважному віці все шкодить, — співчутливо сказав Гаррі.

— А тут, у цій фабриці, ще й умови праці паскудні. Хіба це фабрика? Тіснота, бруд,

безладдя, дах протікає, умивальні немає...

— Так, так, — погоджувався містер Піт, наливаючи з термоса до кухля каву. — На все треба грошей.

— Які ж тут гроші! — вхопився за нову думку Гаррі Брус. — Тут доробишся маєтку! Не знаю, скільки вам платять, а нам — по доларові і п'ять центів за годину. Як хлопчикам якимсь. Та ми кваліфіковані токарі! А нас на молоти поставили. Погрійтеся, хлопці! Порядочки тут — нічого казати.

— Треба бути терпеливим, — напутливо мовив містер Піт. — Одразу ніщо не дається.

— Ха! Терпеливим... — уїдливо посміхнувся Гаррі Брус. — Ви все життя терпіли, а що маєте?

— Одначе, дещо маю, — простягнув старий жиляві, з закоцюбленими пальцями і зігнуті в ліктях криві руки так широко, ніби хотів обійняти усю фабрику з устаткуванням.

— Мозолів досить маєте, містере Піте, — дивлячись на його долоні казав Гаррі Брус. — Набуток невеликий. І то, мабуть, за яких тридцять років праці.

— Сорок два роки я віддав фабриці!

— Сорок два роки на отого рудого містера Сміта! — з неудаваним жахом вигукнув Гаррі Брус.

— Боже мій, що то за людина: мовчазний і — суворий, як гробокоп якийсь. Ще слова живого від нього не чув..

— Ви ще почуєте від нього слово, — багатозначно пообіцяв містер Піт... — Ви любите багато говорити. — Загортаючи непочатий сніданок, зауважив старий.

— За півгодини ви не могли сказати, що ви хочете.

— Я нічого не хочу, містере Піте! — підвівся Гаррі Брус, побачивши на стінному годиннику, що перерва кінчається. — Мені було приємно погомоніти з вами.

— А я волю мовчки думати, — обсмикуючи на собі фартух, казав старий.

— Мені здається, що навіть погані думки завжди кращі, ніж гарні слова...

Повернувся до свого молота Гаррі Брус украй обурений на містера Піта. Не інакше, той дідуган здогадався, з якою метою до нього підсідав новий робітник. О, містер Піт не з тих пристаркуватих, просякнутих злістю прочан, що в нью-йоркських парках уклоняються на схід. Містер Піт, либонь, може відчитати й все своє довге "вірую", але вміє тримати язик за зубами. Та завжди не мовчатимеш, шановний товаришу, колись тебе таки прорве, як весняна вода греблю, і тоді накриє тебе мокрим рядом Гаррі Брус. Він може погукати.

Ніби й утішив себе Гаррі Брус такими міркуваннями, та чомусь йому руки тремтіли, не міг рівно покласти на ковадло розпечений набіло кусок сталі: молот розплескував кінці або короткими, або дуже довгими. За ці дрібні невдачі Гаррі зичив містерові Пітові все, що завгодно, але нічого доброго.

Яків спостерігав за своїм другом, і йому зробилося легко на душі.

А як ішли додому, Гаррі Брус, ніби між іншим сказав:

— Містер Піт — дивак якийсь. Я йому про горох, а він мені про капусту... Яків лише задоволено посміхнувся.

Наступного ранку, коли друзі розігрівали в горні першу партію кусків сталі, на встигши ні разу грюкнути молотом, до них підійшов містер Сміт і покивав до Гаррі Бруса пальцем:

— Прошу зайти до канцелярії.

А тоді повернувся до Якова Куценка:

— Ви також...

Друзі збентежились і запитливо переглянулися.

— Я нічого не розумію, — казав поглядом карих очей своїх Гаррі Брус.

— А я починаю розуміти, — відповіли сірі очі Якова. — Ти щось накоїв, а мені не признався.

Вимкнувши газ із горен, друзі пішли слідком за містером Смітом.

В канцелярії містер Сміт зі стриманою ввічливістю запросив робітників сісти, а сам витягнув з шухляди бюрка сигару й довго її припалював. Секретарка завзято цокотіла на машинці. З фабрики луною монотонне гудіння машин і верещання сталі на точилах.

— Добре, хлопці, — пихкнувши димом, спроквола мовив містер Сміт. — Одно з ваших бажань ми задовольняємо: ми добавили вам по десять центів за годину. Але перевести вас на токарські верстати зараз не можемо — нема місць. Проте, при першій можливості переведемо.

Друзі і зраділи такому поверненню справи, і разом з тим недоумкувато дивились один на одного

— Дякуємо вам, — першим здогадався сказати Гаррі Брус.

— Дуже вам вдячні, — мов луна відгукнувся Яків Куценко.

— Гаразд, хлопці, — жуячи кінець сигари, мовив містер Сміт. — Я не прошу вас, щоб ви любили мене. Ваші почуття мене не обходять. Але я категорично від вас вимагаю, щоб ви ні з якими скаргами чи проханнями до містера Керсона більше не вдавалися.

— Ми ніякого містера Керсона не знаємо! — рішуче заявив Гаррі Брус.

— Ми не знаємо його, — ствердив і Яків.

— Можливо, — погодився містер Сміт і дмухнув поперед себе димом. — Ви розмовляли з містером Пітом. Він і є містер Керсон, директор і власник цієї фабрики. Він хоче кінчати своє життя тим, чим почав — звичайним робітником. І ми не маємо права заважати намірам містера Керсона. Отож пам'ятайте, що містер Керсон лише робітник, такий самий робітник, як і ви, хлопці.

— Пробачте, містере Сміте, — зашарівшись, бубонів Гаррі Брус. — Якби ми знали. То хіба б ми...

— Ми ж не скаржились і не просили нічого, — намагався боронитися Яків Куценко.

— Мовчи! — зашипів до нього Гаррі Брус.

— Добре, хлопці, — схопився на ноги містер Сміт.

Вийшли з канцелярії друзі в такому вигляді, ніби допіру їх відшмагано лозою.

За весь день вони навіть не хотіли зустрітися поглядами. Приїхавши на вечір додому, попадали в свої ліжка й мовчки сопли. Першим усміхнувся Яків Куценко. У відповідь йому тихенько захихотів Гаррі Брус. Незабаром вони так реготали, що до їхніх дверей крадькома підійшла господиня будинку, довго вслухалася і не могла вирішити, чи справді її комірникам весело, чи, може вони повпадали в істерію. У літню спеку всього можна сподіватися.

1955 р.